

برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای

از نظریه تا عمل

محمود شوریچه

انتشارات بهرام نقش

۱۳۹۷

سرشناسه	: شورچه، محمود
عنوان و نام پدیدآور	: برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای: از نظریه تا عمل / محمود شورچه
مشخصات نشر	: تهران: پرهام‌نقش، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۵۸۲ ص.: جدول، نمودار.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲-۶۷۱-۵
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: عمران منطقه‌ای
موضوع	: Regional planning
موضوع	: برنامه‌ریزی
موضوع	: Planning
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۴۰۰ ب ۹۴ ش / HT۳۹۱
رده‌بندی دیویی	: ۳۰۷ / ۱۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۱۳۱

انتشارات پرهام‌نقش

برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای: از نظریه تا عمل

نویسنده: دکتر محمود شورچه

ناشر: پرهام‌نقش

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ انتشار: اول، ۱۳۹۷

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲-۶۷۱-۵

قیمت: ۴۹۰۰۰ تومان

© کلیه حقوق چاپ و نشر این اثر محفوظ است.

مراکز پخش و فروش:

کتابفروشی پرهام، خیابان انقلاب، ابتدای خیابان ۱۲ فروردین، پلاک ۲۹۷، تلفن: ۶۶۴۶۸۱۳۵

انتشارات سیمای دانش: ۶۶۴۶۴۷۷۹

فهرست مطالب

۵

پیش گفتار

۹

بخش اول: برنامه ریزی، رشد و توسعه منطقه‌ای

۱۱

فصل ۱: برنامه ریزی: از آرمان گرایی تا انتقادگرایی

۴۱

فصل ۲: برنامه ریزی منطقه‌ای: از سوسیالیسم ملی تا نئولیبرالیسم فراملی

۶۹

فصل ۳: رشد: از رشد کلاسیک تا رشد تکاملی

۹۳

فصل ۴: توسعه: از توسعه گرایی تا پساتوسعه گرایی

۱۲۷

فصل ۵: منطقه: از منطقه گرایی قدیم تا منطقه گرایی جدید

۱۷۵

فصل ۶: توسعه منطقه‌ای (۱): از عقلانیت پیدایش تا تداوم انباشت

۲۰۹

فصل ۷: توسعه منطقه‌ای (۲): از شرکت‌های ملی تا کلانشهرهای منطقه‌ای

۲۴۵

بخش دوم: پارادایم ۲۰۱۵: برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای

۲۴۷

فصل ۸: پارادایم نئوکلاسیک

۲۶۳

فصل ۹: پارادایم کینزی

۲۸۱

فصل ۱۰: پارادایم اقتصاد سیاسی مارکسستی-رادیکال

۲۹۹

فصل ۱۱: پارادایم تحول تاریخی

۳۲۱

فصل ۱۲: پارادایم نهادگرایی و اقتصاد اجتماعی

۳۵۱

فصل ۱۳: پارادایم تکاملی

۳۷۱

فصل ۱۴: پارادایم نوآوری، دانش و یادگیری

۳۹۵

فصل ۱۵: پارادایم جغرافیای اقتصادی نو

۴۲۹

فصل ۱۶: پارادایم توسعه پایدار

۴۳۷

فصل ۱۷: پارادایم پساتوسعه گرایی

۴۴۷

بخش سوم: چالش‌ها و دغدغه‌های برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای

۴۴۹

فصل ۱۸: فضا: از فضای متریک تا فضای ارتباطی

۴۶۹

فصل ۱۹: نابرابری: از همگرایی و واگرایی تا نظم نوین جهانی

۴۸۵

فصل ۲۰: تنش و تعارض: از تنش کارایی - برابری تا تعارض مردم - مکان

۴۹۹

فصل ۲۱: حکمروایی: از نهادهای توسعه منطقه‌ای تا حکمروایی چندسطحی منطقه‌ای

۵۲۷

بخش چهارم: آینده برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای

۵۲۹

فصل ۲۲: تغییر افق‌ها در برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای

۵۵۷

منابع و مطالعه بیشتر

«بازی نیروها در بازار به شکل طبیعی به افزایش و نه کاهش نابرابری‌ها در بین مناطق تمایل دارد».

کارل گوتار میردال، نظریه اقتصادی و مناطق توسعه‌نیافته، ۱۹۵۷: ص ۲۶

پیش‌گفتار

شهرها و مناطق شهری، کانون‌های اصلی جمعیت، سرمایه، کار و اطلاعات به‌شمار می‌روند و درست مانند بنگاه‌ها و بخش‌های اقتصادی، سنگ‌بنای ساخت‌یابی توسعه تلقی می‌شوند. آنها در طول تاریخ توجه پژوهشگران مختلفی را به سوی خود جلب نموده‌اند. وضعیت توسعه، دگردیسی و سازمان‌یابی فضایی شهرها در سطح مناطق، همواره از موضوعات اصلی در جغرافیای شهرها بوده است. این قبیل مطالعات، به‌ویژه از اوایل دهه ۱۹۲۰ به بعد، رویی با دغدغه‌ها و چالش‌های نوظهور، گفتمان‌ها، نظریه‌ها، مفاهیم، استعاره‌ها و روش‌های گوناگونی را به منظور شناخت و تحلیل سازمان‌یابی منطقه‌ای شهرها در شرایط جدید به خدمت گرفته است؛ به گونه‌ای که امروز با حجم عظیمی از کارهای انجام‌شده در این زمینه، به ویژه از سوی اقتصاددانان، جغرافیدانان و برنامه‌ریزان مواجهیم که با ارائه انواع مختلف دیدگاه‌ها، روش‌ها، مدل‌ها و تحلیل‌های متفاوت از تجربیات متکثر در برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، پیشینی غنی در مطالعات منطقه‌ای را روی هم انباشته است.

این مطالعه، با هدف آشنایی با پیشینه مطالعات توسعه در مقیاس منطقه‌ای، به دنبال ترسیم خط‌سیری منسجم، نظام‌مند، پیوسته و به‌رروت، در تحولات فکری و تجربی موجود در ادبیات «برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای» و همچنین ارائه روش‌شناسی یکپارچه برای تحلیل‌های تطبیقی از وضعیت توسعه منطقه‌ای کشورهای مختلف در شرایط جهانی شدن دهه معاصر است. امروزه، مطالعات مربوط به برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، در مقایسه با گذشته، تحولات عمیق و قابل‌توجهی را پشت سر گذاشته و افق‌های جدیدی را پیش روی پژوهشگران در این عرصه نهاده است؛ به طوری که بسیاری از مفاهیم و پیش‌فرض‌های بنیادین در زمینه «فضا»، «رشد»، «توسعه»، «برابری»، «کارایی»، «منطقه»، «برنامه‌ریزی»، «تغییر پیدا کرده» و اغلب بر خوانش‌های جدیدی از جمله نهادی، فرهنگی و تکاملی استوار گشته است. به‌علاوه، بسیاری از پیش‌انگاره‌ها و دیدگاه‌های متعارف گذشته درباره برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای با چالش‌های بنیادی روبرو شده و پژوهشگران در این عرصه نگرش‌های جایگزینی را مطرح نموده‌اند.

از جمله تحولات در دیدگاه‌ها و نظریه‌های برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، در مقایسه با گذشته، گذار از تعریف توسعه منطقه‌ای به عنوان تخصیص ساده منابع ملی در بین مناطق به درک توسعه منطقه‌ای به عنوان توسعه‌ای منتج از توان، رقابت‌پذیری و نوآوری مولد خود مناطق، گذار از سیاست بازتوزیعی به سیاست پتانسیل‌مبنا، گذار از درک توسعه منطقه‌ای با کمک عوامل و عناصر برون‌زا به توسعه منطقه‌ای از طریق عوامل بومی و عناصر درون‌زا، گذار از سیاست‌های تمرکززدایی به سیاست‌های تمرکززدایی متمرکز، گذار از نگاه به صنایع بزرگ‌مقیاس ملی به صنایع کوچک‌مقیاس منطقه‌ای به عنوان پیرشان توسعه، گذار از سیاست‌های متمرکز روی مناطق روستایی، معدنی و نواحی صنعتی قدیمی به مناطق شبکه‌ای و یادگیری از نظر تکنولوژیکی پیشرفته و رقابتی، گذار از نگرش‌های صرفاً اقتصادگرا به رشد و توسعه منطقه‌ای به نگرش‌هایی غیر-اقتصادی از قبیل

دانش، یادگیری، شبکه‌سازی، سرمایه اجتماعی، تعامل و اعتماد که همچنین دربرگیرنده جنبه‌های اجتماعی، فرهنگی و آموزشی و رسانه‌ای است، گذار از تفسیر انباشت‌های شهری به عنوان معضل و مسأله‌ای در برابر فرایند توسعه به فرصت و راه‌حلی مناسب برای پیش‌برد اهداف توسعه، گذار از درک فضاهای منطقه‌ای به عنوان ظرف‌های از قبل موجود اثرپذیر به نقش فعال فضاهای منطقه‌ای و به عنوان منبعی اقتصادی و عامل تولیدی اثرگذار در توسعه، گذار از درک فضا به عنوان مانعی در برابر فعالیت توسعه به درک فضا به عنوان تسهیل‌گر فعالیت توسعه و در نهایت به چالش کشیدن هر گونه رویکرد یا مدل «بی‌فضا» و «نامکان‌مبنا» به توسعه منطقه‌ای است.

روش‌شناسی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای در شرایط حاکم بر دنیای جدید مبتنی بر پویایی‌ها و روابط کلیدی از قبیل عاملیت راهبردی و کنش جمعی، نهادها و ساختارها، فرهنگ و گفتمان و تنش بین وابستگی به مسیر و ایجاد مسیر است. هدف متکثرتری از دیدگاه‌ها را در مقایسه با قبل شامل می‌شود. با این حال، همه این دیدگاه‌های نو در یک دغدغه مهم شریک هستند و آن تأکید بر محوریت «عاملیت و پویایی‌های فضایی» در تبیین‌ها، پیش‌بینی‌ها و راهبردهای توسعه منطقه‌ای است.

مباحث موجود در این مقاله نخستین بررسی و مروری بر مفاهیم کلان و جنبه‌های اساسی در ادبیات برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای در شرایط امروز شده است. در این بخش توضیح داده می‌شود چگونه تحولات و پویایی‌های منطقه‌ای در سطح جهان با محوریت «شهری شدن» و «انباشت‌های شهری»، اقدامات مداخله‌ای برنامه‌ریزی مبنا در مقیاس منطقه‌ای (زیرملی و فراملی) با الزامات یا عقلانیت‌های جدیدی روبرو ساخته است و برنامه‌ریزان در چنین شرایطی، چه رویکردهای جایگزینی را در پیش گرفته‌اند. از جمله تأکیدهای خاص در این بخش روی «تحلیل‌ها، عاملیت‌ها و استدلال‌های فضایی» در ادبیات برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای معاصر است. در این بخش همچنین می‌توان پی‌برد چگونه چارچوب‌های مفهومی جدید، جایگزین چارچوب‌های مفهومی قدیم شده است.

در بخش دوم تلاش شده است روندی پیوسته از دیدگاه‌های موجود در برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای و تحولات آن به سمت دیدگاه‌های جدیدتر و تا امروز ارائه شود. این شرح، مبنای برنده‌بندی نظریه‌های اصلی موجود در هر یک از «گفتمان‌های کلان و غالب» است. درک پویایی‌های منطقه‌ای (از منظر محلی تا جهانی) در شرایط و موقعیت‌های جدید برای کمک به حل مسأله رشد/برابری و ارتقاء سطح معیشت با توجه به شرایط موجود در کشورها از طریق استفاده از توان‌ها و قابلیت‌های منطقه‌ای (از قبل موجود یا برساختی) از جمله دغدغه‌های اصلی نظریه‌پردازان این عرصه بوده است. در بخش سوم، مروری فشرده بر انواع چالش‌ها و دغدغه‌های برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای در شرایط جدید حاکم بر جهان ارائه شده است. بسیاری از این قبیل دغدغه‌ها اگرچه همواره در ادبیات برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای وجود داشته است، اما همگام با تغییر زمینه‌ها، خوانش‌های دیگری از آنها عرضه و به گونه دیگری درک و فهم شده‌اند. در بخش چهارم، شرحی بر تغییرات در افق دید برنامه‌ریزان توسعه منطقه‌ای و اشاره به برخی نکات قابل توجه برای فعالان در برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، پایان‌بخش مباحث است.

سپاس‌گزاری

وجود پژوهش‌های گسترده و آثار ارزنده نظریه‌پردازان و صاحب‌نظران برجسته، از جمله؛ سوزان فاینشتاین، جیمز دفلیپس، جان گلاسون، تیم مارشال، الکس لرد، پیتز هال، مارک تیودور جونز، دیوید جانسون، اندرو ایسرم، راجر استوگ، فیلیپ مک‌کان، روبرتا کابلو، پیتز نیجکامپ، کیتی ویلیس، رابرت استیمسون، برایان رابرتس، مایکل دانفورد، کریستین راجرستون، آلن اسکات، مایکل استوریر، راب پوتر، یهوا دنیس وی، اندی پایک، اندرس رودریگوز-پوز، جان تومینی، پیتز دیکن، پل ناکس، ران مارتین، پیتز سانلی، ریچارد پیت، فیلیپ کوک، یوان کودرادو پورا، نیل کو، فرانک مولرت، اش امین، جان کویگلی، استیون ویلر، دیوید کلارک، روبین بلوک، رافائل فیشلر و مایکل کیتینگ، نقش مهمی در امکان‌بخش چنین مطالعه‌ای داشته است. نگارنده وظیفه خود می‌داند از همه این عزیزان تشکر و قدردانی نماید.

از جناب آقای ستر معز سلیمانی بزرگوار (عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی) که در طول فرایند تکمیل این مطالعه، رغبت‌های ارزش خود را در اختیار نگارنده گذاشته و فضای صمیمانه و دلگرم‌کننده‌ای جهت گفتگو و مباحثه در آره‌پارسی از موضوعات را فراهم نمودند، بسیار سپاسگزارم. از جناب آقای امین شهسوار عزیز که با اقامه و داوطلبانه، زحمت بازخوانی پیش‌نویس اولیه را عهده‌دار شدند، صمیمانه تشکر می‌کنم. در پایان، قدردان «انتشارات پرهام‌نقش» هستم که همواره لطف خود را نسبت به نگارنده ارزانی داشته‌اند.